

Назарець В. М.,

*доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови і літератури та методик їх навчання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка*

Овдійчук Л. М.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови та літератури
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»*

Миронюк В. М.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії і методики журналістської творчості
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»*

РОЗВИТОК ЖАНРУ ЕПІСТОЛЯРНОГО І ПОЕТИЧНОГО ПОСЛАННЯ В ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ВІД ЕПОХИ АНТИЧНОСТІ ДО ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Метою статті є аналіз основних етапів розвитку жанру епістолярного й поетичного послання в зарубіжній літературі від епохи Античності й до початку ХІХ століття.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають історико-культурний, історико-літературний, компаративний, типологічний, а також загальнонаукові методи (синтез, узагальнення, систематизація тощо).

Об'єктом дослідження виступають прозові та віршовані твори зарубіжних письменників у часовому проміжку від епохи Античності й до початку ХІХ століття, у яких найбільш яскраво і систематично засвідчений зв'язок із епістолярною літературою та адресованою лірикою.

Предметом дослідження є тематичні та структурно-семантичні пріоритети художньої еволюції дискурсу епістолярної літератури та адресованої лірики в зарубіжній словесності періоду античності – початку ХІХ ст., виявлені у творах її представників та засвідчені в площині її ідейно-тематичної проблематики, жанрово-стильових принципах художньої організації поетичного дискурсу, специфічних прийомів його поетики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дослідженні схарактеризовано сукупність основних семантичних моделей та тенденцій розвитку епістолярної літератури та адресованої поезії в зарубіжній художній літературі зазначеного періоду.

Унаслідок проведеного дослідження було встановлено, що:

1) Історія розвитку епістолярної форми як засобу спілкування та обміну інформацією є досить давньою і бере свій початок від зразків давньоіндійської літератури.

2) Розквіт епістолярної культури припадає на епохи Античності та Відродження.

3) В епоху Античності епістолярна література стає не лише засобом комунікаційного обміну інформацією, а й дією частинною змісту художніх поетичних, драматичних та прозових творів.

4) З античності відома й віршова форма епістолярної літератури, представлена жанром поетичного послання, який набуває особливої актуальності з другої половини ХVІІІ століття, залишаючись одним із найбільш популярних жанрів поезії аж до початку ХІХ ст.

6) Жанр поетичного послання на початку ХІХ ст. був і засобом не лише художньої комунікації, але й ідейно-політичної полеміки, що чи не найбільш яскраво відображено взаємообміном поетичними посланнями між А. Міцкевичем, Ю. Словацьким, Т. Шевченком та імперським співцем О. Пушкіним.

Ключові слова: епістолярна література, лист, художня форма епістолярію, адресована лірика, поетичне послання, літературно-художня полеміка.

Постановка проблеми. До актуальних і усе ще не достатньо досліджених сучасним українським літературознавством проблем відносяться питання вивчення художніх стратегій та структурно-семантичних моделей побудови віршованих текстів адресованої лірики – такого її метажанрового відгалуження, основою якого є зосередження авторської уваги на художньому зображенні комунікації не із зовнішнім (потенційним читачем), а внутрішнім (відтвореним у самому тексті твору) адресатом поетичного діалогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми поетичної адресації, специфіка та теоретичні принципи її художньої реалізації, образ адресата та типологічні різновиди моделей його введення в поетичний текст – це питання, які достатньо активно вивчаються дослідниками лірики (М. Бондар [1], М. Ткачук [2], В. Корнійчук [3], Ю. Клим'юк [4], В. Назарець [5] та ін.). Водночас, чимало аспектів даної проблеми залишаються недостатньо висвітленими, потребують додаткової уваги, зокрема,

у ракурсі співвідношення теоретично декларованих моделей художньої адресації та їхнього практичного впровадження у творчості того або того поета.

Метою статті є дослідження основних етапів розвитку епістолярного і жанру поетичного послання в зарубіжній літературі від епохи Античності й до початку XIX століття.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку епістолярної форми як засобу спілкування та обміну інформацією є достатньо давньою. До найбільш давніх історичних зразків епістолярного мистецтва літературознавці відносять листування індійського царя Стратобата і Семіраміди, Давида до Іоава, царя Прета Аргоського і лікійського царя. Розквітом епістолярної культури науковці називають епоху Античності (листи Платона, Арістотеля, Ісократ, Епікура, Цицерона, Сенеки, Плінія Молодшого та ін.), Середньовіччя (тексти Нового Заповіту, релігійно-дидактичні послання церковних діячів) та Відродження (М. Лютер, Е. Роттердамський, У. фон Гуттен, Й. Рехлін та ін.). Листи спочатку писалися на дерев'яних дощечках, змазаних воском із внутрішнього боку, пізніше на папірусі, який згортали, зв'язували й запечатували. Приватні листоніші або знайомі брали на себе їхнє доставлення до місця призначення. Аби мати можливість коректно інтерпретувати літературні листи, потрібно знати основну форму римського листа. На відміну від звичних нам зразків, адресанта згадують перед адресатом. Привітання висловлювалися на початку, а не наприкінці листа: *C Iulius Caesar M. Tullio Ciceronis (alutem) p(lurimam) d(icit)*, «Г. Юлій Цезар гаряче вітає М. Тулія Цицерона». Якщо використовувалися звернення, то їх ставили не на перше, а на друге місці. Наприкінці листа зазвичай вживали вираз «vale» або аналогічне побажання. Надалі епістолярна форма активно входить й до засобів та прийомів не тільки документально-мемуарної (за сьогоденнішими термінологічними означеннями), але й художньої літератури.

Уже в епоху Античності науковці визначали листи як окремий вид художньої словесності, який відрізнявся від усного спілкування своїм стилістичним оформленням, від публічної ораторської мови – стислістю й відсноною простотою, від наукової прози – «емоційністю та фамільярністю інтонацій, що не містили якихось логічних або абстрактних роздумів. Своєї специфіки художній лист набував, завдячуючи інтимності інтонацій та особистісності спілкування адресанта та адресата.

З епохи Античності епістолярні твори все більше сприймаються не лише як один із засобів суспільної комунікації, а і як феномен художньої словесності. Епістолярна література, донесена до нас античністю, охоплює пам'ятки різних епох, різних авторів і різного змісту від справжнього листування приватних осіб до послань, адресованих широкому колу читачів. Написання листів було підпорядковане чітким стилістичним нормам, розробленим риторикою, і належало відповідно до сфери словесно-художнього мистецтва.

Досягненнями епістолярної художньої словесності античності є прозові («Листи Хіона з Гераклеї», листи рибалок, листи селян, листи гетер Алкіфрона, листи селян

Еліана, любовні листи Арістенета, любовні листи Філострата та ін.), а також драматургічні (трагедія Евріпіда «Іфігенія в Тавриді», комедії Плавта «Бакхіди», «Перс», «Груб'яни» та ін.) твори.

Епістолярною формою широко користувалися прозаїки епохи Бароко (К. Г. фон Хофмансвальдау «Листи героїв», Ф. фон Цезен «Роземунда Ріттерхольд фон Блауен з Адріатики», А. Бен «Любовне листування дворянина і його сестри», Г. Ж. Гійераг «Португальські листи» та інші), але саме письменниками епохи Просвітництва було започатковано жанр епістолярного роману – найвищого творчого здобутку цього типу художньої прози, довершеними зразками чого є всесвітньо відомі твори Ж.-Ж. Руссо «Юлія, або Нова Елоїза», С. Річардсона «Памела, або Винагороджена чеснота», «Клариса, або Історія молодій леді», Т. Смолетта «Мандри Хамфрі Клінкера», Й. В. Гете «Страждання молодого Вертера» та інші.

З епохи Античності відома й інша – віршована форма епістолярної літератури, репрезентована жанром поетичного послання.

Найбільш відомим представником античного віршованого послання називають давньоримського поета Квінта Горація Флакка, який у 20-му та між 19-м і 14-м рр. до н.е. створив дві книги «Послань», написаних гекзаметром. У першій книзі він вмістив двадцять послань філософського та сатиричного змісту. Друга книга вбирає до себе три послання: «До Августа», «До Флора» і «До Пізонів». Усі вони присвячені темі поезії. Найбільш відомим з них є послання «До Пізонів» (адресоване батькові та двом синам Пізонам), що в історію літератури увійшло за назвою «Мистецтво поезії» («*Ars poetica*»). У цьому творі Горацій репрезентував власні погляди на мету та призначення поетичного мистецтва, його прийоми та правила, а також його коротку історію. Визнано, що «Посланням до Пізонів» Горація був власне започаткований жанр поетичного послання в європейській поетичній традиції, оскільки як перший визначний віршець він був активно наслідуваний пізньоримськими та новосередньовічними поетами.

Водночас, на думку окремих дослідників, жанром віршованого послання послуговувалися в давньоримській літературі ще до Горація: його, зокрема, використовував Луцій, який іменував свої віршовані твори промовама або розмовама, підкреслюючи при цьому ситуацію звернення до певного, внутрішньотекстового адресата.

У пізньоримську епоху авторами численних віршованих послань були такі відомі поети, як Авсоній, Проперцій, Клавдіан та інші. Найбільш відомим продовжувачем започаткованого Горацієм жанру поетичного послання цієї епохи є інший знаменитий поет Овідій, перу якого належить збірка «Героїди», що складається із 15 послань міфологічних героїнь до своїх коханих (наприклад, Брісеїди до Ахілла, Пенелопи до Улісса, Філіди до Демфонта, Деяніри до Геркулеса, Федри до Іпполіта, Дідони до Енея) і трьох послань героїв з відповідями на них героїнь (Паріса до Єлени і Єлени до Паріса, Аконтія до Кідіппи і Кідіппи до Аконтія, Леандра до Геро і Геро до Леандра).

Для віршованих послань епохи Середньовіччя притаманними є здебільшого твори повчального або панегричного релігійного змісту. Чи не єдиним винятком можуть слугувати іронічні послання-балади славетного поета французького Середньовіччя Ф. Війона. Гуманістичне звучання віддзеркалюють послання епохи Відродження, зокрема «Листи до нащадків» Ф. Петрарки, послання Аріосто і Сервантеса. Відомими представниками поетичних послань епохи Бароко є Теофіль де Віо, Марк Антуан Сент-Аман, Жан Оже де Гомбо (Франція), Луїс де Гонгора-і-Арготе, Алонсо де Ледесма, Франсіско Кеведо (Іспанія), Андреас Гріфіус, Георг Рудольф Векерлін, Фрідріх Шпес (Німеччина), Джон Донн, Джордж Герберт, Річард Крішо, Авраам Каулі (Англія).

Особливо популярним жанр поетичного послання став з другої половини XVIII століття. Його античні традиції відроджували французькі поети-класицисти – П. Клеман Маро, Вуатюр, П. Табуро, Скаррон та ін. Як автор віршованих послань здобув у цей період славу французький поет Нікола Буало. Попри те, що ним було написано багато інших творів цього жанру, у історію літератури він увійшов передусім як автор нав'язаної «Посланням до Пізонів» Горация дидактичної поеми «Поетичне мистецтво», яку визнано теоретичним кодексом класицизму, трактатом, що регламентував основні правила та закони поетичної творчості. Послання залишається одним із популярних жанрів й у поезії представників епох Просвітництва (Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Шиллера, Й.-В. Гете, Ф. Геббеля, Л. Уланда, Ф. Гельдеріна) та романтизму (Дж. Байрона, В. Вордсворта, В. Гюго, П.-Б. Шеллі, Г. Гейне, Е. По та ін.). Яскраво-показовим прикладом популярності цього жанру став своєрідний обмін поетичними посланнями між трьома визначними національними поетами Польщі (А. Міцкевич), України (Т. Шевченко) та Росії (О. Пушкін). Цей поетичний обмін ініціював А. Міцкевич, створивши невеликий віршований цикл, який у вигляді епілогу приєднав до своїх дрезденських «Дзядів». Цикл складається з 6-ти тематично об'єднаних віршів: «Шлях до Росії», «Передмістя столиці», «Петербург», «Пам'ятник Петру Великому», «Оглядай війська», «Олешкевич» і ще одного – автобіографічного вірша, який Міцкевич присвячує своїм російським «друзям». Перші шість віршів мають ознаки фабульної зв'язності: по суті – це картина етапування жандармами польських в'язнів, які дорогою до Сибіру минають Петербург. За своєю ідейною суттю цикл – гнівний памфлет, спрямований на засудження царської тиранії. Її прояви Міцкевич вбачає навіть в особливостях географії країни. Росія уявляється йому у вигляді безмежної і безлюдної засніженої пустелі, центром якої є Петербург, який поет порівнює з біблійним Вавилоном – містом, що символізує найвищу ступінь моральної розпусти й зіпсованості. І Петербург, і Росію Міцкевич порівнює з величезною казармою, на яку цар перетворює всю країну. У вірші «Пам'ятник Петру Великому» Міцкевич розповідає про свою зустріч біля підніжжя пам'ятника з Пушкіним. Сам пам'ятник польський поет сприймає як лиховісний символ російського самодержавства (зовсім у протилежному розумінні – як мудрого і далекоглядного державотворця образ Петра змальовує у своїй поезії «Мідний вершник» О. Пушкін). У шостому

вірші вустами Олешкевича (це реальна особа – польський художник, який був відомий у Петербурзі своїми містичними пророцтвами) провіщає цареві Божу кару – повинь, яка покладе край його злочинній геноцидній політиці польського народу. У завершальному вірші – «Російським друзям» Міцкевич, належно пошановуючи декабристів (згадуються Рилєєв і Бестужев), різко засуджує майже усіх своїх колишніх російських знайомих, звинувачуючи їх у тому, що вони свідомо чи несвідомо підтримують антипольську політику російського царя: «Чи вам я впам'ятку? Я, тільки-но згадаю, / Як друзі гинули в вигнанні, в кайданах, / Пригадую і вас у цім далекім краї, / Встає, як живі, у мене ви в очах. // Де ви? Рилєєв той, що благородну шию / Я по-братерському колись йому стискав, – / На шибениці він: велів так цар Росії, / До дерева ганьби пророка прив'язав. // Рука Бестужева, поета і жовніра, / Тепер одірвана від шаблі, од пера, – / До тачки деспотом рука прикута щира / І польська з нею вряд і поруч, як сестра. // На інших, може, з вас ще тяжча кара впала. / Хтось, може, звабився принадою чинів, / І плазують душа перед тираном стала, / І він поклони б'є там, де поріг царів, // Продажним язиком його тріумфі славить / І з муки братньої глузує перед ним, / Мосю кровію свого меча кривавить / І гордий злочинцем, як подвигом гучним, // Коли здаля до вас, до скутого народу, / На північ прилетять мої пісні-жалі / І продзвенять вгорі над вічним краєм льоду, / Хай волно вам звістять, як весну, журавлі. // По голосу мене впізнаєте; закутий, / Тирану лєстячи, як уж, я плазував, / Лиш вам одкрив усе, що думав міг і чути, / Мов голуб, простоту для вас незмінно мав. // Тепер над світом став я з келихом трутизни, / Гірки мої слова, пекучі повсякчас; / Ця гіркість, виссана із крові й сліз вітчизни, / Хай ваші кайдани понищить, а не вас. // А хто в словах моїх образи тінь вбачає, / Той пса нагадає, що так навик носить / Свого нашійника, аж руку ту кусає, / Що від нашійника бажа його звільнить» [6, с. 112].

Цей гострий дошкульний виклик Міцкевича мав значний суспільний резонанс. На нього, зокрема, відгукнулися Т. Шевченко і О. Пушкін. Т. Шевченко підтримав Міцкевича, й у своїй поезії «Сон» намалював багато в чому схожі, також різко критичні картини Петербурга-Вавилона. О. Пушкін навпаки в поезії «Мідний вершник» вступив у полеміку з оцінкою Росії Міцкевичем, а у поезії «Він поміж нами жив» вдався і до особистого засудження поета з позицій російської імперської зверхності.

Аналогічне полемічне послання адресує А. Міцкевичу інший визначний польський поет Ю. Словацький. У поезії «Беньовський» Ю. Словацький описує історію свого поетичного двобою з Міцкевичем, окреслює його суть (як зіткнення двох концепцій патріотизму – бойової, наступальної, якої сам притримувався, і пасивно-споглядальної, декларованої Міцкевичем), закидає (несправедливо) Міцкевичу слов'янофільство (що, по суті, означало визнання російської зверхності), догідливість перед Римом (тобто політикою Папи Римського, котрий підтримав антипольську політику російського царя), протиставляє себе Міцкевичу (як сонце місяцю), порівнює свого опонента з Гектором (воєначальником троянців в поезії Гомера «Іліада»), а себе, відповідно, з Ахіллом (який вбив Гектора і волочив його тіло навколо мурів Трої).

I, зрештою, завершуючи полеміку, все ж називає Міцкевича не ворогом, а супротивником, акцентуючи на понятті рівновеликості обох поетів, що, стосовно Словацького, заперечувала переважна частина польської еміграційної критики: «Де ж той, хто Богом мірявся зі мною, / Хто до покори людство заклика? / Де він, скажіть? Я прагну знов двобою, / Нехай разить його моя рука! / Хотів народ вести він за собою, – / Та мова в нього як полин гірка, / А шлях його – не вільність, а тенета... / Його я вбив – і воскресив поета. /.../ Бувай здоров, поете! В цих словах / Кінець хай буде пісні, давній боже. / Твій лавр омив я в огняних дощах, / Та на корі щось чиниться негоже, / Бо серце тріснуло, і на листках / Зловісна тля, що їх нещадно гложе... / Прощай, прощай навик! Не вороги, / А сонць двох супротивних ми боги!» [7, с. 93–96].

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у більш детальній конкретизації простежених теоретичних положень та їхньому продовженні в часовому розрізі аналізу зарубіжної адресованої лірики періоду ХІХ–ХХ століть.

Література:

1. Бондар М. П. Поезія пошевченківської епохи: система жанрів. Київ: Наукова думка, 1986. 326 с.
2. Ткачук М. Наративні моделі українського письменства. Тернопіль: ТНПУ; Медобори, 2007. 464 с.
3. Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поезики: монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 488 с.
4. Клим'юк Ю. І. Лірика Івана Франка як система жанрів: монографія. Чернівці: Рута, 2006. 406 с.
5. Назарець В. Жанрові модифікації української адресованої лірики. Рівне: О. Зень, 2014. 384 с.
6. Міцкевич А. До російських друзів. // Рильський М. Зібрання творів: у 20 т. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 7: Поетичні переклади. 1985. 380 с.
7. Словацький Ю. Бенъовський // Рильський М. Зібрання творів: у 20 т. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 8: Поетичні переклади. 1985. 328 с.

Nazarets V., Ovdiychuk L., Myronyuk V. Development of the genre of epistolary and poetic message in foreign literature from the era of Antiquity to the beginning of the 19th century

Summary. The purpose of the article is to analyze the main stages of development of the genre of epistolary and poetic

message in foreign literature from the era of Antiquity to the beginning of the 19th century.

The theoretical and methodological basis of the study is historical-cultural, historical-literary, comparative, typological, as well as general scientific methods (synthesis, generalization, systematization, etc.).

The object of the study is prose and poetic works of foreign writers in the time period from the era of Antiquity to the beginning of the 19th century, in which the connection with epistolary literature and addressed lyrics is most clearly and systematically attested.

The subject of the study is the thematic and structural-semantic priorities of the artistic evolution of the discourse of epistolary literature and addressed lyrics in foreign literature of the period of antiquity – the beginning of the 19th century, revealed in the works of its representatives and attested in the plane of its ideological and thematic issues, genre-stylistic principles of the artistic organization of poetic discourse, specific techniques of its poetics.

The scientific novelty of the results obtained lies in the fact that the study characterizes the set of basic semantic models and trends in the development of epistolary literature and addressed poetry in foreign fiction of the specified period.

As a result of the study, it was established that:

1) The history of the development of the epistolary form as a means of communication and information exchange is quite ancient and originates from samples of ancient Indian literature.

2) The heyday of epistolary culture falls on the eras of antiquity and the Renaissance.

3) In the era of Antiquity, epistolary literature becomes not only a means of communication and exchange of information, but also an effective part of the content of artistic poetic, dramatic and prose works.

4) From antiquity, the poetic form of epistolary literature is also known, represented by the genre of poetic epistle, which acquires particular relevance from the second half of the 18th century, remaining one of the most popular genres of poetry up to and including the beginning of the 19th century.

6) The genre of poetic epistle at the beginning of the 19th century. was a means not only of artistic communication, but also of ideological and political polemics, which is perhaps most vividly reflected in the mutual exchange of poetic epistles between A. Mickiewicz, Y. Slovatsky, T. Shevchenko and the imperial singer O. Pushkin.

Key words: epistolary literature, letter, artistic form of epistolary, addressed lyrics, poetic message, literary and artistic polemic.